

KNOVÍZSKÉ HRADIŠTĚ HRADIŠŤANY (K. Ú. MUKOV) V SEVEROZÁPADNÍCH ČECHÁCH

Příspěvek k interpretaci hradišť typu Plešivec

Zdeněk Smrž

*Obsazení horského vrcholu oprávovalo k vládě nad zemí
(Schama 2007, 458)*

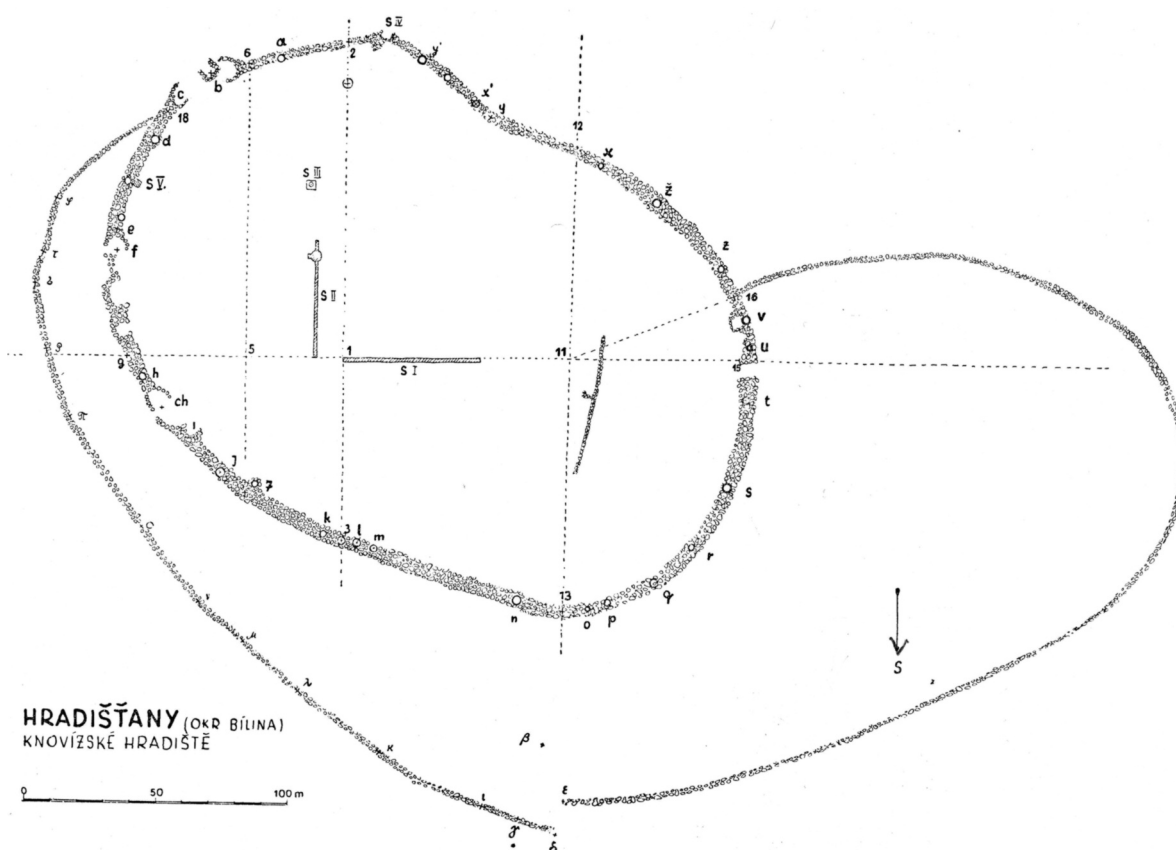
Jedním z mnoha témat, jimiž se jubilant Vladimír Čtverák úspěšně zabývá, jsou pravěká hradiště (impozantní výsledek viz Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003). Autorům encyklopedií (též Čižmář 2004) bývá vytýkáno, že jsou v nich často publikovány jen schematické plány opevnění, vzniklé mnohdy již v 19. století. Skutečnost je ovšem taková, že v posledním dvacetiletí bylo podrobně zaměřeno množství hradišť (a ještě více jich bylo zdokumentováno z letadla), podrobné plány ve velkém měřítku však z technických důvodů, daných tiskovým zrcadlem sazby, nejsou publikovatelné. Existují však hradiště, která v důsledku hustých lesních a křovinatých porostů navzdory stále se zdokonalující technice lze zaměřit jen s obtížemi. K nim patřilo i hradiště Hradišťany (k. ú. Mukov), jehož akropole je totožná s přírodní rezervací Hradišťanská louka, nacházející se v CHKO České středohoří. Ač se autoři hesla Mukov (Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003, 207 – 209) snažili sebevíce, bez přesného zaměření alespoň průběhu opevnění nebylo možné jimi shromážděné údaje kompletovat. V tomto článku se snažím o nápravu a hlubší zamyšlení nad hradišti stejného typu.

* * *

Hradiště Hradišťany (k. ú. Mukov, okr. Teplice) se rozkládá na vrcholu stejnojmenného kopce (752 m n. m.) v tzv. Milešovském středohoří a je po Milešovce (837 m n. m.) druhým nejvyšším vrcholem celého Českého středohoří. Kopec je tvořen čedičem a částečně znělcem (v geologické mapě specifikovány jako nefelinické alkalické bazalty a olivinické nefelinity) a na rozdíl od pro Středohoří typických kuželovitých kopců jde o horský masiv, nad krajinou pod úpatím převýšený o 300 metrů. Celková plocha hradiště činí 7 ha, z toho centrální části 3,9 ha. Výzkum a první zaměření byly provedeny v roce 1951, rok před vyhlášením centrální části za přírodní rezervaci. Díky šťastnému souběhu okolností (probírka lesa a vhodné roční období – počátek dubna) se podařilo autorovi v roce 2007 zaměřit průběh opevnění a opravit tak nepřesnosti, kterým se generace archeologů 19. století i 50. let minulého století vzhledem k technickým možnostem nemohly vyhnout (viz Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003, 207–209; Šolle 1952, 498 – obr. 245). Zopakujme krátce výsledky výzkumu a zaměření provedeného M. Šollem a Z. Váňou (viz obr. 1) a konfrontujme je s výsledky nového zaměření (obr. 3) a poznatky autora tohoto článku.

1. VÝZKUM V ROCE 1951

Úkolem výzkumu v roce 1951 bylo „zachytit podobu a dnešní stav hradiska, zjistit sondáží jeho stáří, sledovat konstrukci valu a zachytit sídlištní objekty uvnitř hradištního areálu, a tím se pokusit o stanovení funkce hradiska“ (Šolle 1952, 484). Dvě sondy položené napříč 4–6 metrů širokým rozvaleným kamenitým valem prokázaly, že jeho původní šířka činila 3 metry a výška (dle kubatury kamenů) cca 2 metry. Opevnění zřejmě nemělo vnitřní či vnější dřevěnou konstrukci, obě stěny valu byly lícované a sbíhaly se k vrcholu. Dle řady prohlubní trychtýřovitého tvaru, rozmístěných v celkem pravidelných rozestupech na vrcholu valu, autoři výzkumu M. Šolle a Z. Váňa předpokládali, že v těchto místech byly do něj za-

Obr. 1. Hradišřtany, plán hradišřtĚ a poloha sond z roku 1951 (viz Šolle 1952, 497). Sever je oproti pravidlům obrácenĚ

pušřeny kůly palisády. Dle „protrženĚ“ valů na řtyřech místech, z toho ve třech případech s oboustranným klešřovitým ukonřením křidel, předpokládali ve třech případech původní vchody. Ve vnitřním areálu byly položeny dvě sondy široké 1 metr, dle publikovaného plánu dlouhé 50 a 40 m. V hlínĚ pokrývající skalnaté podložĚ byly nalezeny knovĚzské střepy „vyspĚlého“ stupně. V západní řásti akropole byla pod drnem odkryta kamenná podezdívka (?) dlouhá více než 50 metrů, na níž se napojovala 4 metry dlouhá přířná zídka. Průběh vnĚjšího valu se podařilo vysledovat jen s obtížemi, na severu byl přerušen klešřovitým vstupem. Vcelku instruktivní plánek (zde obr. 1) je poněkud zkreslen předimenzováním šířky valů a jejich přerušení i množstvím písemných a říselných popisků, z nichž ne všechny jsou v textu vysvětleny. Zdá se, že při zamĚření průběhu valů použili autoři jednoduchou metodu při níž po vytyření osy V-Z mĚřili kolmicemi napojenými na ni v pravém řhlu jejich vzdálenost. Z dnešního pohledu lze konstatovat, že k výzkumu i zamĚření došlo v nejmĚně vhodnĚ roční době (v srpnu), kdy jsou valy i plocha mezi vnitřním a vnĚjším opevnĚním zarostlé listnatými stromy, hustými keři, kopřivami a vysokou trávou.

2. ZAMĚŘENĚ V ROCE 2007

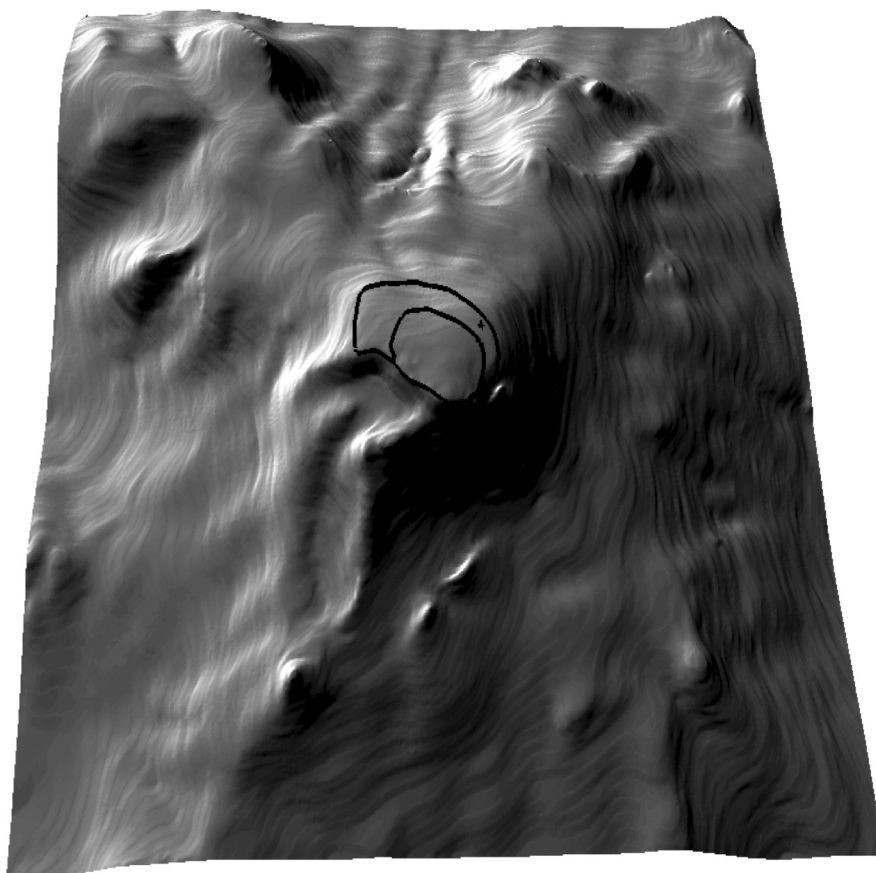
Průběh opevnĚní byl po dvou předchozĚch terĚnnĚch rekognoskacĚch Z. Smrže zamĚřen dne 12. 4. přístrojem GPS GeoExplorer GeoXH (přesnost mĚření ± 40 cm) a „vsazen“ do digitalizované mapy 1:10 000 (list 02-34-09). Dodejme, že tento a navazující dva listy (-07, -08) byly z důvodů utajĚní sovětských základen v roce 1969 staženy z obĚhu a k dispozici jsou až od roku 2009. Výsledný plán a 3D zobrazení (obr. 3; 2) jsou dílem ing. ř. Čišeckého z ARŮ AV řR Praha, v. v. i. V severní a západní řásti je val „akropole“ porostlé keři a stromy tak hustĚ, že bylo možnĚ zamĚřit pouze jeho vnitřní úpatĚ (jde o přírodní rezervaci, takže průklesty nebyly možnĚ). Chyba se pohybuje v řádu 2–4 metrů, což vzhledem k mĚřĚtku plánu nehraje roli. Oproti minulosti bylo možnĚ pásmem přesnĚ zamĚřit šířku přerušĚní valů a fotograficky zdokumentovat klĚčové situace.

3. POROVNÁNÍ PLÁNŮ HRADIŠTĚ A NOVÉ POZNATKY

Průběh valu centrální části (dále jako „akropole“) se na pláncích z let 1951 a 2007 (*obr. 1; 3*) příliš neliší a rovněž jeho výška a šířka odpovídají údajům M. Šolleho. Údaj J. E. Vocela (1866–1868, 103) o valu skládaném z „kyklopských“ kamenů je silně přehnaný. Zato val předhradí má dle nového zaměření dosti odlišný průběh a hlavně není v severní části přerušen (je prořat zjevně mladší cestou, ale po obou jejích stranách ihned pokračuje). V úseku mezi bodem D a napojením na val akropole (viz *obr. 3*) je široký max. 3 m a vysoký max. 1 m. Na severu a západě je však stěží poloviční, což může být způsobeno i částečným překrytím splachy půdy. Přerušeni obou valů dnešní přístupovou cestou od západu (C, D) je zjevně novodobé: v obou případech jsou na jejím povrchu patrné kameny základové vrstvy valu a zesílení křídel obou vstupů je důsledkem přemístění kamenů. M. Šolle soudil, že trychtýřovité prohlubně o průměru 1 až 2 metry na valu akropole jsou dokladem palisádové konstrukce. Takovou interpretaci zpochybňuje fakt, že jsou od sebe vzdáleny v nepravidelných rozestupech a vesměs tak daleko, že existence palisády či dřevěné nástavby na vrcholu hradby, již by byly kůly oporou, nejsou technicky reálné. Dle mého názoru vznikly tak, že z valu vyrůstaly (a vyrůstají) mohutné stromy, jejichž kořeny a kmeny postupně kameny vytlačily, což lze na mnoha místech sledovat od počáteční (vzrostlé stromy) do závěrečné fáze (vyhnilé pařezy či výmladky uprostřed „trychtýřů“).

Ne zcela vyřešenou otázkou zůstává poloha vstupů (bran) do obou částí hradiště. Na pěti místech jsou totiž valy rozebrány tak, že vznikly jakési „kleště“ či komory uvnitř valů. Po odhrabání větví a listí se však ukázalo, že v místě přerušeni označeného na Šolleho plánci (viz *obr. 1*) písmenem *f* není základ valu přerušen. Naproti tomu v místech označených písmeny *b-c*, *ch* tomu tak je (v *obr. 3* písmena A, B). Je tedy pravděpodobné (byť nezvyklé) že do areálu hradiště se vcházelo „akropolí“ (A) a teprve z ní byl vstup do předhradí (B). To naznačuje i průběh cest (viz kapitola 4).

Před vstupem (A) je nevelká planina evokující opyš, obě křídla valů se klešťovitě rozevírají a mezera mezi konci protilehlých kleští je 5–6 metrů široká. Východní křídlo vzniklo křížením valů akropole a předhradí. Západní křídlo kleští je ukončeno útvarem ve tvaru místnosti s otevřenou vnější stranou,

Obr. 2. Hradištiny,
3D zobrazení terénu
a průběhu hradeb

0 250 500 750 1 000 M

jehož rozměry činí 8 × 9 m při šířce stěn 1,5 m. Jde zjevně o útvar recentní, v čemž se shodují všichni citovaní i necitovaní pozorovatelé. Takové útvary jsou časté ve snosech či mohutných mezních pásech v Krušných horách i Českém středohoří a ještě donedávna, soudě dle zbytků provizorního zastřešení, sloužily pastevcům jako úkryty před nepohodou. Vstup z akropole do předhradí ve východní části hradiště (B) byl rovněž klešťovitý, vzdálenost mezi protilehlými konci křídel činí 3–4 metry. Zajímavý je rampovitý útvar v sv. části předhradí (E). Tvoří jej plošina o rozměrech ca 10 × 7 m, vysoká 1–1,5 metru, vybudovaná z kamenů. V jejím středu je zpola zasypaná jáma o průměru 2–3 m částečně zaplněná vodou, hluboká nyní ca 2 metry. Vzhledem k původní hloubce, jistě větší než dnes, šlo zjevně o zdroj vody, jehož úprava evokuje neprofánní charakter.

4. POLOHA HRADIŠTĚ A PRŮBĚH CEST

O tom, že Hradišťany jsou jednou z pohledových dominant Českého středohoří, není pochyb. Je však nutné uvést, že i jejich poloha je strategická, neboť údolím Lukovského potoka mezi masivem Hradišťan na jihu a štítarským hradištěm Štěpánovská hora na severu probíhala zhruba v linii Velemín – Milešov – Lukov – Štěpánov – Radovesice – Bílina nejzápadnější ze tří větví tzv. chlumecké cesty: Lovosice – Chlumecký průsmyk – Pirna – Drážďany, jejíž existenci lze doložit již v pravěku (viz *Simon – Hauswald 1995; Salač 1997, obr. 7; Hošek – Smrž – Šilhová 2007, obr. 3*).

Při pohledu na mapy I. až III. vojenského mapování a hlavně mladší je patrné, že lesní masiv v okolí hradiště je protkán množstvím cest, z nichž většina evidentně sloužila či slouží k odvozu dřeva. Za metodicky zdůvodněné při hledání původní cesty do areálu hradiště jsem proto považoval nalézt takovou, která není úvozová (byť není pochyb o tom, že i „pravěká“ cesta mohla být později takto využita). Za jediný relikv původní (?) cesty ke vstupu na akropoli (A) považuji ca 1,5–2 m širokou a 300 metrů dlouhou nevýraznou zalesněnou terasu vedoucí od JZ po povlném svahu a poté po vrstevnici pod jižním valem až k „opyši“ před bránou A. Velmi hustý smíšený porost bohužel znemožnil její zaměření přístrojem GPS a vynesení do plánu hradiště. Tato cesta-terasa není na žádné z map zakreslena, pohled na 3D mapu (*obr. 2*) logiku zjištění i úvahy podporuje. Cesta označená jako „Kozí hřbet“, vycházející ze západního okraje obce Červený Újezd, a na ni navazující odbočky k severu a východu naznačují, že komunikace z hradiště i na ně vedly i od severu (z údolí Lukovského potoka, jímž procházela důležitá komunikace) a východu: odbočky z trasy Štěpánov – Dřevce – Červený Újezd (viz *www.mapy.cz*; Červený Újezd, okr. Teplice).

5. DATOVÁNÍ HRADIŠTĚ

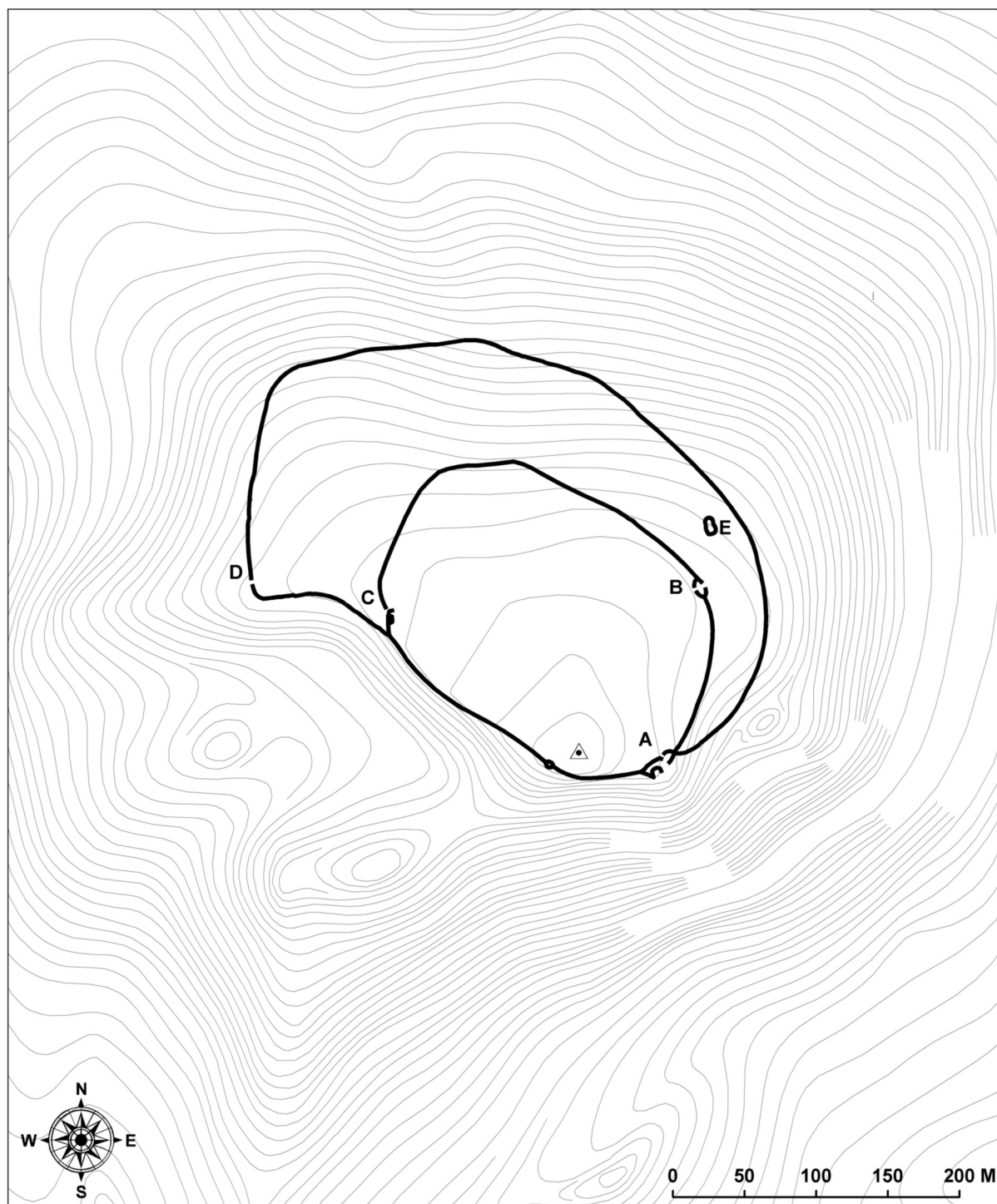
Matyáš Kalina z Jäthensteinu (1836, 145) píše o povrchových nálezech uhlíků, popela, kostí a „pohan-ských“ střepů na akropoli, což lze s rezervou akceptovat. V roce 1882 byla nalezena neolitická sekera, dnes ztracená (zpráva č. j. 27-1/73 M Teplice). Keramické zlomky z výzkumu v roce 1951 (výběr viz *Smrž 1995, Abb. 7:B*) lze jen rámcově datovat do B D až H A, totéž platí o třech bronzových sekerách nalezených na hradišti či v jeho okolí, z nichž dvě patří závěru střední doby bronzové a jedna do mladší doby bronzové (*Zápotocký 1969, 348, obr. 33:4–6*). Přihlédneme-li k analogiím, pak dobu výstavby hradby lze klást do BD–HA. I v budoucnosti budeme odkázáni na náhodné nálezy, neboť centrální část hradiště je chráněnou přírodní rezervací a předhradí hustě zalesněné. Znělcové podloží znemožňuje nejen prospekci detektory kovů, ale i geofyzikální měření. Střepy lze občas nalézt v narušeních louky černou zvěří, soustavné sledování však není možné a dosud takto získané nečetné nálezy k datování nepřispěly. Útěchou nám budiž absence typických výkopů a zklamání „hledáčů pokladů“.

6. PRIMÁRNÍ BEZLESÍ JAKO PODMÍNKA?

Předhradí i úbočí a úpatí masivu Hradišťan jsou hustě zalesněny, plocha vnitřního areálu však ne. Jde o důsledek jevu který se nazývá klimaxový les s ostrovy primárního bezlesí (*Sádlo et al. 2005, 46; Ložek 2007, 91–98*). Jde obecně o plochy, které se v důsledku expozičního klimatu, skalnatého podloží a značné nadmořské výšky udržely od raného holocénu otevřené a bezlesé, vesměs s enklávami skalních stepí. Ve vrcholném středověku a novověku ovšem v důsledku kolonizace a průmyslové revoluce došlo k téměř totálnímu odlesnění úbočí i úpatí kopců Českého středohoří, jak dokládají mapy a veduty malířů

z období romantismu; brilantní a zároveň instruktivní jsou zvláště obrazy C. R. Crolla. Dnešní jehličnaté či smíšené lesy na většině kopců jsou výsledkem systémového zalesňování, probíhajícího v Lounské i Milešovské části Středohoří koncem 19. a počátkem 20. století. Příkladem může být i hora Říp, uměle zalesněná až v druhé polovině 19. století, přičemž na ni byla navezena půda, aby les mohl vůbec vyrůst (Sádlo et al. 2005, 230, pozn. 5).

V tzv. I. vojenském mapování (list č. 38) je patrné husté zalesnění masivu jehož součástí Hradišťany jsou, ovšem vrcholová plošina je zakreslena jako téměř bezlesá. Otázkou je, zda tehdejší kartografové kopec navštívili. V druhém vojenském mapování z let 1836–1852 (list W-5-II) je „akropole“ zakreslena

Obr. 3. Hradišťany, průběh hradeb a okolní terén. A – původní brána, B – vstup z centrální části hradiště do předhradí, C, D – přerušení hradeb recentní cestou, E – rampa se studnou

jako pastvina či louka (k pojmům viz *Mládek – Pavlů – Hejzman – Gaisler 2006*, 10–12; mezi oběma je rozdíl).¹ V III. vojenském mapování (1877–1880, list 3753) není akropole rovněž zalesněná, dokonce je v její jižní části zakreslen dodnes existující řídký lesík vzniklý v prostoru sníženém o 1 až 1,5 m těžbou kamene (cf. *Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003*, 209 – letecké foto). K tomuto narušení muselo tedy dojít mezi léty 1836 až 1880. Majitelé pozemku (Lobkowitzové) založili na vrcholové plošině soukromou přírodní rezervaci; kdy k tomu došlo, se mi nepodařilo zjistit, zmínka je až z roku 1937 (*Šimr 1939*). Byť exhalace a kyselé deště v 60. až 80. letech minulého století způsobily značnou redukci vzácné flóry této vysokohorské louky, je každoročně pravidelně sečena s cílem zachování biodiverzity. V. Ložek (1998) soudí na základě dokladů salašnictví v Alpách, doloženého již v 2. tisíciletí př. n. l., že stejná situace mohla být na vápencích či čedičích i u nás a Hradišťany uvádí jako jeden z příkladů. Soudím ovšem, že Hradišťany mohly posloužit jako pastvina jen na počátku jara, pro trvalou pastvu více než 8–10 kusů skotu však byla plocha příliš malá. A to navzdory faktu, že na bazických horninách (České středohoří) dosahují pastevní porosty podstatně vyšších výnosů kvalitní píce než na horninách kyselých – např. v Krušných horách (*Mládek – Pavlů – Hejzman – Gaisler 2006*, 21, 30). Pro pravěkou (?) až novověkou pastvu byla vhodná jen akropole, neboť předhradí a úbočí jsou silně svažitá a z větší části pokrytá suťovým polem.

7. CHARAKTERISTIKA HRADIŠŤ TYPU „PLEŠIVEC“

Hradišťany patří bezpochyby k základnímu geomorfologickému typu „Plešivec“. Dodejme, že jeho toponymum dokládá, že šlo o kopec bezlesý (což dokládají mapy tzv. I. až III. vojenského mapování), se stejným charakterem vývoje vegetace jako Hradišťany (*Ložek 2007*, 69, 74). Hradiště tohoto typu se vyznačují převýšením o stovky metrů a představují výrazné dominanty širokého okolí (*Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003*, 13). Za jejich základní charakteristiky považují: 1. polohu na vrcholu hory či kopce dominujícího krajině, s velkým převýšením a dalekým výhledem; 2. kamenité nasucho skládané hradby (tzv. „Trockenmauer“) obklopující celý areál hradiště; 3. členění areálu na dvě resp. tři části; 4. datování do B D až H B; 5. ukládání depotů bronzů; 6. absenci příkopů; 7. prostorové vyčlenění ze sídelních areálů s nimi současných osad. V „Encyklopedii hradišť v Čechách“ odpovídá alespoň prvním šesti bodům této charakteristiky 14 lokalit, přičemž skutečný počet bude vyšší, ne však o řád.² Jejich průměrná nadmořská výška činí 612 m, důležitější je však převýšení dané rázem krajiny. Velikostí plochy se ovšem výrazně liší (1 až 50 ha).

Ad. 1. Poloha na vrcholcích hor či kopců s velkým převýšením, dalekým výhledem a představujících dominanty krajiny je neoddiskutovatelná. Soudím, že k ní lze vztáhnout citát uvedený jako motto tohoto článku, stejně jako konstatování V. Podborského (2000, 275), že sociokulturní architektura měla díky vědomí generací a povědomí o zvláštním významu místa svůj *genius loci*, přetrvávající mnohdy až do současnosti. Totéž platí i o hradištích v místech výškově a pohledově dominujících krajině, která v sobě nesla určitý typ nadřazenosti zviditelňující nárok občin na dané území (*Zápotocký 2000*, 482, volně citováno).

Ad. 2. Kamenité nasucho skládané hradby jsou častým typem opevnění (ohrazení), daným charakterem místa a podloží. Na vrcholových planinách a plošinách nebyl jiný materiál než kámen k dispozici. Šířka rozvalených hradeb (až 14 m) evokuje jejich extrémní výšku. Pokud ovšem byly zkoumány, ukázalo se, že činila „jen“ 3 metry, při výšce 2 až 2,5 metru (Černovice – výzkum autora, Hradišťany, Plešivec). Při výzkumu byla vždy dochována jen spodní část hradeb do výšky max. 3 vrstvy kamenů (celkovou výšku hradeb lze rámcově odvodit z šířky základů a kubatury kamení). Z toho je zřejmé, že hradby tohoto typu, navíc v extrémních polohách vystavených velkým teplotním rozdílům, nebyly

¹ Pastviny jsou nízké porosty přizpůsobené okusu a sešlapu při pastvě, což vyhovuje vzácným biotopům. Naopak na loukách, které jsou určeny na „výrobu“ sena, nalezneme rostliny vyššího vzrůstu, jejichž společenství jsou formována hlavně konkurencí o světlo (*Mládek – Pavlů – Hejzman – Gaisler 2006*, 10).

² Při výčtu hradišť typu „Plešivec“ vycházím z monografie o západočeských hradištích (*Chytráček – Metlička 2004*) a především z „Encyklopedie hradišť v Čechách“. Názvy hradišť uvádím v abecedním pořádku a v podobě, v jaké jsou v ní uvedeny. Při výběru jsem přihlížel, zda splňují kritéria uvedená v kapitole 7 tohoto článku. Ne u všech jsou údaje úplné a případnou kritiku proto plně akceptuji. 1. Boudy, „Hrad“, okr. Písek. 2. Dobřejovice, „Hradec“, okr. České Budějovice. 3. Dobříš, „Hradec“, okr. Příbram. 4. Dolní Líšnice, „Hradiště“, okr. Příbram. 5. Dýšina, okr. Plzeň-sever. 6. Lhovice, „Tuhošť“, okr. Klatovy. 7. Okrouhlé Hradiště, „Hradišťský vrch“, okr. Tachov. 8. Otmíče, „Otmíčská hora“, okr. Beroun. 9. Pavlovsko, „Žďár“, okr. Rokycany. 10. Písek, „Hradiště“, okr. Písek. 11. Rejkovice, „Plešivec“, okr. Příbram. 12. Skočice, „Hrad“, okr. Strakonice. 13. Žinkovy, „Obří hrad“, okr. Plzeň-jih.

vůči času příliš odolné. Předpokládané vysypávání mezer mezi kameny hlínou by nemělo dlouhého trvání, neboť deště by ji brzy vyplavily. Existence kleštín uvnitř hradeb či tvořících oporu stěn je dle mého názoru problematická, obdobně i palisád na jejich vrcholech. Vznik trychtýřovitých jam na valech Hradišťan jsem snad objasnil, existence kleštín bývá odvozována z nálezů uhlíků, přepálených kamenů či stop vypálení podloží pod valy. Je však velmi pravděpodobné, že stavbě hradby předcházelo vypálení keřů a podrostu pod ní i v okolí a vyrovnaní terénu. Bez toho by výmladky z pařezů velmi brzy hradbu narušily a pás kolem ní znepřístupnily. Výška hradeb (kolem dvou metrů) není k obraně ideální, neboť neumožňuje výhled vně opevnění a stopy po hlinitém či jiném vnitřním ochozu se nikde nepodařilo doložit, stejně jako stopy po plotech zpevňujících hradbu z jedné či obou stran. Z výše uvedených důvodů se domnívám, že kamenité hradby byly vybudovány s cílem plochu ohradit a symbolicky vymezit oproti světu za nimi. Vojenský účel lze předpokládat až v druhém plánu, lze-li vůbec.

Ad. 3. Většina hradišť námi sledovaného typu je členěna na dvě či tři části (10 z čtrnácti validních), přičemž nejde o klasické členění na předhradí a navazující akropoli. Ta je totiž často předhradím z větší části či zcela obklopena a část vnějšího valu bývá společná (Plešivec i Hradišťany).

Ad. 4. Vskutku platí, že hradiště typu Plešivec byla osídlena od B D po H B. Rozsah výzkumů však zatím vesměs nedovoluje přesnější datování výstavby hradeb (předpoklad je B D–H A2) a ověření frekvence výskytu jiných kultur, jaké bylo provedeno v severozápadních Čechách (Smrž 1991; 1992; 1995), nebylo publikováno.³ Podobná revize by byla velmi užitečná, neboť polykulturní lokality by se tím exaktně ocitly v kategorii stabilních bodů ovládajících krajinu.

Ad. 5. Pro hradiště námi zkoumaného typu jsou příznačné četné nálezy bronzů a bronzových depotů, resp. i doklady bronzové metalurgie (Plešivec). Přitom plošný výzkum nebyl až na výjimky (Okrouhlé hradiště) veden. Dnes ovšem víme, že nález depotu při výzkumu je spíše dílem šťastné náhody a depoty se často vyskytují i vně opevnění a na svazích pod ním. Důkazy přinesli, bohužel nevědomky, až „detektoráři“. Dodejme, že počet jimi nalezených artefaktů a depotů není ve výsledku reprezentativní, neboť je ovlivněn ochotou je odevzdat a limitován podložím (což platí i pro Hradišťany). Na čedičích a znělcích detektory ani geofyzika nefungují, a proto jsou hradiště jako celek po této stránce nesrovnatelná. Přesto lze důvodně předpokládat, že nevratné ukládání (obětování) depotů bronzů bylo pro hradiště typu Plešivec typické.

Ad. 6. Je velmi pravděpodobné, že absence příkopů je pro hradiště námi zkoumaného typu signifikantní. Je to logické, neboť hloubení příkopů ve skále by bylo pracné a materiál pro výstavbu kamenitých hradeb byl na místě i v blízkém okolí k dispozici. Nelze ovšem vyloučit, že na polykulturních hradištích příkopy mohou být, zvláště pokud jde o kombinaci období popelnicových polí s dobou hradištní.

Ad. 7. Poloha hradišť tohoto typu a jejich vztahů k zázemí okolních sídlišť by si vyžadovala samostatnou studii s podílem více autorů. Inspirací vhodnou k ověření je poznatek J. Nekvasila (1990, 180), že moravská hradiště lužické kultury na vrcholcích kopců s velkým převýšením se nacházejí na přechodech mezi přírodou vymezenými sídelními regiony, nikoliv na hranicích mezi kulturními okruhy. Dodejme ovšem, že jediným moravským hradištěm typu „Plešivec“ (tedy s hradbou z kamenů) je Holý kopec u Buchlovic (Nekvasil, idem). U dvou hradišť zmíněného typu v severozápadních Čechách (Černovice, Hradišťany) platí, že do vzdálenosti 3–4 km postrádáme tzv. obytné areály a obě skutečně leží na hranicích regionů, resp. přechodů z jednoho sídelního prostoru do druhého (cf. Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966, Fig. 19; Smrž 1977; 1995, 68).⁴

³ Např. revize nálezů z Knorova výzkumu na Plešivci, původně datovaných do H A–H B, prokázala osídlení již v B A2–B B a zastoupení všech stupňů mladší a pozdní doby bronzové, tj. od B D po H B2/3 (Korený 2008).

⁴ Hradiště Černovice u Chomutova (Smrž 1977; 1995, 59–61, Abb. 3:1, 5:1) lze k typu Plešivec jednoznačně přiřadit, je však silně narušeno pravěkou až novověkou těžbou křemence, od neolitu po střední dobu hradištní používaného k výrobě zrnoteček a žernovů (Holodňák – Mag 1999). Leží v nadmořské výšce 594 m, převýšení činí 175 m, původní plocha ca 6 ha. Šlo o kopec s xerothermním porostem, na mapách I. až III. vojenského mapování zakreslený jako holý. Kamenité hradby původně ohraničující celé vrcholové platí byly široké 3 m a vysoké cca 2 m. Vznik hradby je datován do K I–II (přímo pod základovou vrstvou kamenů byla jako obětina zapuštěna do podloží zásobnicová nádoba), osídlení však pokračovalo do K IV/V. Plánina hradiště je poseta stovkami jam po těžbě křemence, množství podobných jam a malých lomů je však i na úbočích a úpatích kopce, takže v době existence hradiště nemusela být jeho plocha narušena. Doklady osídlení od eneolitu po střední dobu hradištní svědčí o významu výšinné polohy dominující krajině. Nejbližší naleziště knovízské kultury jsou vzdálena 3 až 4 km. Je velmi pravděpodobné (a náhodnými nálezy naznačeno), že údolím Hutné pod západním úbočím hradiště probíhala přes Krušné hory stezka směrem Křimov – Hora Sv. Šebestiána – Chemnitz – Halle-Saale. Hradiště bylo v letech 1976 až 1981 podrobně zaměřeno tehdejší expoziturou AÚ Most v měřítku 1:500.

Než přistoupím k pokusu o interpretaci, pokusím se porovnat dvě alespoň po určitou dobu současná hradiště, vzdálená od sebe vzdušnou čarou jen 3 km a oddělená údolím Lukovského potoka: Hradišťany a Štěpánovskou horu. Štěpánovská hora je typickým dvoudílným ostrožným hradištěm o rozloze 7 ha, s převýšením až 175 m a místním zdrojem vody. Předhradí je opevněno příkopem a kamenito-hlinitým valem, akropole dokonce dvěma paralelními valy, přičemž příkop mezi nimi je v pravidelných intervalech členěn na ně kolmými zídками (v roce 1990 bylo tehdejší expoziturou AÚ Most hradiště zaměřeno a vyhotoven detailní plán v měřítku 1:1000). Výzkum nebyl veden, přímo na povrchu však bylo nalezeno několik zrnůtek a ve vývrtech stromů keramika datující hradiště do stupňů K V až Š II. Pohledově hradiště ovládá údolí Lukovského potoka (jímž probíhala jedna z větví pozdější Chlumecké cesty) a hustě osídlené Radovesické údolí, dnes překryté výsypkou Dolu Bílina, důkladně však prozkoumané (Waldhauser – Holodňák – Salač 1986). Bezpochyby tedy jde o strategicky položené hradiště přizpůsobené terénu a ovládající důležitou komunikaci i osady v zázemí (viz Smrž 1995, 56, 60, Abb. 13, 15).

Hradišťany již byly popsány, zajímavé je však porovnání délky valů a množství artefaktů z obou hradišť. Celková délka valů Hradišťan činí ca 1450 m (vnější 800 m, vnitřní 700 m, kubatura použitého kamene ca 7400 m³). Při výzkumu bylo nalezeno v sondách širokých 1 m a v součtu ca 140 m dlouhých 453 střepů, z nichž jen minimum lze datovat. Na 1 m² prozkoumané plochy tedy připadá 3,2 střepu. Množství artefaktů při stejně velkém výzkumu na hradišti Štěpánov by bylo zjevně mnohem vyšší, celková délka opevnění činí 650 m, při započtení vnitřního z dvojice valů chránících akropoli 770 m. Mezi oběma hradišti je tedy zjevný nepoměr mezi pracností opevnění a patrně i množstvím artefaktů, nehledě na zcela odlišnou polohu, zázemí a hlavně funkci.

8. INTERPRETACE

Hradiště typu Plešivec lze považovat za nadkomutitní areály strukturující okolní krajinu (termín viz Neustupný 2007, 37–38). Zda jde o střediska užívaná lidmi z užšího geograficky vymezeného území, či území vyššího řádu, je otázkou, je však velmi pravděpodobné, že sloužila k obřadům a setkávání více komunit, jejichž svazek se zatím netroufáme pojmenovat. Mnohé naznačuje skutečnost, že v severozápadních Čechách jsou taková hradiště jen dvě. Kulturní vlivy či inspirace mykénskými pevnostmi (Jurina 1997) jsou možné, ba pravděpodobné. V mykénské oblasti šlo ovšem spíše o sídla elit, v našem prostředí o místa ritu, v obou případech však též o místa kultu a setkávání. Depoty bronzů ukládané na hradištích tohoto typu jako obětní dary, které zakončovaly předchozí rituální akt a byly jeho završením a utvrzením (Bouzek 2002; 2008), rovněž svědčí o antických vlivech. Posvátnost takových hor jako míst spojených s božstvy a nadpřirozenými bytostmi jistě vyvolával i kontrast pestrých horských luk na vrcholcích obklopených nehostinnými skalisky a křovinami.⁵ I dnes působí na návštěvníky mocným dojmem a evokuje obraz antické Arkádie, oblíbený a napodobovaný v období romantismu (Schama 2007, 571–621).

9. ZÁVĚREM

Na základě nálezů neolitické a eneolitické keramiky a kamenných nástrojů (Zápotocká – Zápotocký 2010) a bronzů i depotů (Smrž – Blažek 2002) lze řadu kopců Českého středohoří interpretovat jako memoria v rituální krajině (k pojmům viz Assmann 2001, 49–50; Gojda 2000, 115).⁶ Jde však o kopce k pobytu či

⁵ Šimr (1939) vypočítává z Hradišťanské louky 65 taxonů vzácných rostlin, seznam mechů a lišejníků je ještě obsáhlejší. Je příznačné, že z 15 „hradišť“ typu Plešivec nebylo v době tzv. II. vojenského mapování 13 zalesněno a šest z nich je dnes zapísáno jako přírodní rezervace. Existenci horských luk na jejich vrcholech lze tedy důvodně předpokládat již v pravěku. Tyto louky jsou slunečním zářením zahřívány více než louky v nížinách a v zimě má sněhová pokrývka vynikající izolační schopnosti, takže půda pod ní nepromrzá, rostliny jsou pod sněhem chráněny proti vysoušení mrazem a často přežívají se zelenými listy (Kubíková 2005, 73–74). Vlivem pastvy divokých či domestikovaných zvířat jsou porosty stabilizovány ve své druhové a prostorové struktuře a nálety stromů či keřů se na nich neudrží (*idem*, 125).

⁶ Jde tedy o krajině dominující místa s kultovními stavbami či „obětovanými“ milodary, skýtající oporu identitě komunit v rámci tzv. kulturní krajiny. Domnívám se, že broušené kamenné nástroje z neolitu a eneolitu nalezené na Plešivci svědčí přinejmenším o memoriální funkci již v těchto obdobích, a ne o existenci pohřebišť (Stolz – Korený – Šrein – Šreinová 2009), či (např. v případě Velkého Bezdězu) o rekognoscaci terénu v neolitu (Slabina 2009). U „hradišť“ typu Plešivec si lze jen těžko představit, že by těžba dřeva probíhala v místech vzdálených přes 4 km od obytných areálů, navíc bezlesých. Nálezy z bizarních kopců Českého středohoří jsou objasněny (Zápotocká – Zápotocký 2010), nezapomeňme však, že existovaly i tzv. „cestovní obětiny“ (Wegeopfer), ukládané rituálně při vstupu i výstupu z obtížně prostupné či posvátné krajiny, často na úbočích či vrcholcích kopců lemujících trasy cest (Winghart 1987; Hošek – Smrž – Šilhová 2007).

shromažďování více lidí pro převažující absenci vrcholových plošin nevhodné, byť impozantní. Snahou tohoto článku je prokázat, že tzv. hradiště typu Plešivec byla nadkomunitními areály, stojícími v hierarchii nad memorií a mimo kategorii v principu defenzivních hradišť. Za výstižná považuji i označení „posvátný okrsek“, posvátná hora, resp. krajinný antecedent, jak nazývají krajinní ekologové dominantní krajinné prvky i lidmi postavené monumenty udávající charakter mladším jevům (k pojmu viz Beneš – Brůna 1994, 42). S jistou licencí lze myšlenku rozvést o hypotézu o jejich zasvěcení božstvům deště, neboť v antickém Středomoří byly vládkyněmi výšin převážně bohyně (Dufková 1999, 461). Je úkolem dalšího studia a především spolupráce s botaniky a krajinnými ekology prokázat (či vyvrátit) premisu, že založení těchto areálů bylo podmíněno lokací na vrcholcích hor a kopců s ostrovy primárního bezlesí, působících emotivně i na dnešního skeptického člověka. Pro severozápadní Čechy tato premisa zjevně platí, pro další regiony a lokality je třeba ji ještě lépe prověřit (viz pozn. 5). Název knihy zabývající se horami, jejich posvátností a poutnictvím (Zemánek ed. 2005) zní „Od země přes hory do nebe“. Myslím, že elegantně vystihuje ducha problematiky.

* * *

Tento článek vznikl na základě mých zkušeností z regionu severozápadních Čech, tedy výzkumu na hradišti Černovice (Smrž 1977; 1995, 58–59, Abb. 5:1) a četných průzkumů na Hradišťanech. Z ostatních hradišť tohoto typu v Čechách jsem několikrát navštívil pouze Plešivec. Informace o dalších jsem čerpal z textů, plánek a literatury v heslech „Encyklopedie“. Ta je úctyhodným dílem trvalé hodnoty, zároveň však ilustruje, jak torzovité jsou znalosti o většině hradišť. Jsem přesvědčen, že k pochopení zde řešené problematiky je velmi vhodné v intencích symbolické archeologie, zdůrazňující osobní zkušenost s místem nálezů (Tilley 1994), lokality opakovaně osobně navštěvovat a kombinovat pozemní průzkum s pohledem z letadla. Takto získaný obraz (či informovaná intuice?) je nepřenositelný a v podstatě nesdělitelný, promítá se však v pochopení souvislostí.

LITERATURA

- Assmann, J. 2001: Kultura a paměť. Praha.
- Beneš, J. – Brůna, V. 1994: Má krajina paměť? In: Beneš, J. – Brůna, V. (eds.), Archeologie a krajinná ekologie. Most, 37–46.
- Bouzek, J. 2002: K depotům v Českém středohoří, Archeologické rozhledy 59, 811–812.
- Bouzek, J. 2008: K čemu byly depoty? In: E. Černá – J. Kuljavceva Hlavová (eds.), Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003–2007. Most, 89–94.
- Bouzek, J. – Koutecký, E. – Neustupný, E. 1966: The Knovíz Settlement in north-west Bohemia. Fontes archaeologici Pragenses 10. Praha.
- Čížmář, M. 2004: Encyklopedie hradišť na Moravě. Praha.
- Čtverák, V. – LUTOVSKÝ, M. – SLABINA, M. – SMEJTEK, L. 2003: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
- Dufková, M. 1999: Hora a jeskyně ve starověkých pramenech, Archeologické rozhledy 51, 457–467.
- Gojda, M. 2000: Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny. Praha.
- Holodňák, P. – Mag, J. 1999: Vývoj mlecích zařízení a provenience surovin drtidel a žernovů v Soběsukách (okr. Chomutov, SZ Čechy). Mikrosonda do ekonomiky jednoho sídliště, Památky archeologické 90, 398–441.
- Hošek, J. – Smrž, Z. – ŠILHOVÁ, A. 2007: Sekera s raménky z vrchu Ostrý (k. ú. Březno, okr. Litoměřice) v Českém středohoří, Archeologické rozhledy 59, 336–352.
- Chytráček, M. – Metlička, M. 2004: Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Památky archeologické – Supplementum 16. Praha.
- Juřina, P. 1997: „České Mykény“ (k otázce inspirace stavitelů hradišť konce doby bronzové ve středomořské oblasti), Studia Hercynia 1, 27–31.
- Ložek, V. 2007: Zrcadlo minulosti. Česká a slovenská krajina v kvartéru. Praha.
- Kalina von Jäthenstein, M. 1836: Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer. Prag.
- Korený, R. 2008: Starší doba bronzová na Příbramsku. Nové poznatky k osídlení regionu a poznámky k sedlovitým sekerám z území Čech, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 21, 79–95.
- Kubíková, J. 2005: Ekologie vegetace střední Evropy. Díl I. Praha.
- Mládek, J. – PAULŮ, V. – HEJCMAN, M. – Gaisler, J. 2006: Pastva jako prostředek údržby trvalých travních porostů v chráněných územích. Praha.

- Nekvasil, J.* 1990: Hradisko lužické kultury na Holém kopci u Buchlovic. In: Právěké a slovanské osídlení Moravy. Brno, 165–195.
- Neustupný, E.* 2007: Metoda archeologie. Plzeň.
- Podborský, V.* 2000: „Genius loci“ pravěkých a raně středověkých ceremoniálních center. In: In memoriam Jan Rulf, Památky archeologické – Supplementum 13. Praha, 355–360.
- Sádlo, J. – Pokorný, P. – Hájek, P. – Dreslerová, D. – Cílek, V.* 2005: Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí. Praha.
- Salač, V.* 1997: K významu Labe pro česko-saské kontakty v době laténské (úvod do problematiky), Archeologické rozhledy 49, 462–494.
- Schama, S.* 2007: Krajina a paměť. Praha.
- Simon, K. – Hauswald, K.* 1995: Der Kulmer Steig vor dem Mittelalter. Zu den ältesten sächsisch-böhmischen Verkehrswegen über das Osterzgebirge, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 37, 9–98.
- Slabina, M.* 2009: Právěké nálezy z Velkého Bezdězu (okr. Česká Lípa), Archeologie ve středních Čechách 13, 565–566.
- Smrž, Z.* 1977: Nové poznatky o pravěkém a časně středověkém osídlení vrchu Hradiště u Černovic, Památky příroda život 9, Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska, 19–26.
- Smrž, Z.* 1991: Výšinné lokality mladší doby kamenné až raného středověku v severozápadních Čechách. Pokus o sídelně historické hodnocení, Archeologické rozhledy 43, 63–89.
- Smrž, Z.* 1992: Späthallstattzeitliche Burgwälle und Höhensiedlungen in Nordwestböhmen, Památky archeologické 83, 88–104.
- Smrž, Z.* 1995: Höhenlokalitäten der Knovízker Kultur in NW-Böhmen, Památky archeologické 86, 38–80.
- Smrž, Z. – Blažek, J.* 2002: Nález knovízských srpů z hory Kletečná (706 m n. m.) v Českém středohoří. K votivním nálezům z vrcholků kopců a hor, Archeologické rozhledy 59, 791–812.
- Stolz, D. – Korený, R. – Šrein, V. – Šreinová, B.* 2009: Broušená industrie z Plešivce, Archeologie ve středních Čechách 13, 557–563.
- Šimr, J.* 1939: Hradišťanská louka – Lobkowiczská přírodní rezervace, Krásy našeho domova 31, 61–63.
- Šolle, M.* 1952: Knovízské hradiště Hradišťany u Bíliny, Archeologické rozhledy 4, 483–485, 498–499.
- Tilley, E.* 1994: A Phenomenology of Landscape. Oxford–Providence.
- Vocel, J. E.* 1866–1868: Právěk země České. Praha.
- Waldhauser, J. – Holodňák, P. – Salač, V.* 1986: Výzkum sídelního areálu Horního Lukovského potoka (Radovesice) v letech 1969–1983. In: Velímský, T. (ed.), Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1973–1982. Archeologické studijní materiály 15. Praha, 112–132.
- Winghart, S.* 1987: Vorgeschichtliche Deponate im ostbayerischen Grenzgebirge und im Schwarzwald. Zu Horten und Einzelfunde in Mittelgebirgslandschaft, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 67, 89–201.
- Zápotocký, M.* 1969: K významu Labe jako spojovací a dopravní cesty, Památky archeologické 60, 277–366.
- Zápotocký, M.* 2000: Eneolitická výšinná sídliště a komunikace. In: In memoriam Jan Rulf, Památky archeologické – Supplementum 13. Praha, 480–488.
- Zápotocká, M. – Zápotocký, M.* 2010: Kult hor v neolitu? Neo- a eneolitické nálezy z hor a vrchů Českého středohoří. In: Fridrichová-Sýkorová, I. (ed.), Ecce Homo. In memoriam Jan Fridrich. Praha, 330–347.
- Zemánek, J. (ed.)* 2005: Od země přes hory do nebe. Praha.

THE KNOVÍZ HILLFORT OF HRADIŠTINY IN NORTHWEST BOHEMIA

A contribution to the interpretation of hillforts of the „Plešivec“ type

The primary goal of this publication was the geodetic survey and description of this hillfort with an area of 7 ha, which lies on top of the second highest mountain in the Czech Central Mountains at an altitude of 752 m. The central part with an area of 3,9 ha is surrounded by a rampart built of local stone (basalt), which is 3 m wide at its base and originally was c. 2 m tall. The bailey was demarcated by a rampart of a similar type, however, somewhat narrower and lower. Rare accidental finds and artifacts recovered from a trench dug in 1951 point to the conclusion that this hillfort dates from the BD to HA phases. It is reasonable to suppose that there was just one entrance (of the zangentor type) into the area and, surprisingly, that it was necessary to enter the “bailey” from the “central” part, through a gate of the same type. For this type of fortification („Trockenmauer“), the author does not expect any reinforcement of the rampart with wooden grids, structures or palisades on the top.

So far, there have been documented 15 hillforts of this type (stone ramparts, location on high hills dominating the surrounding countryside) in Bohemia. They are referred to as hillforts of the „Plešivec“ type, after the largest of them (an area of 50 ha). It is highly probable (and proved in the case of two hillforts of this type in Northwest Bohemia) that the enclosed areas were covered by montane meadows, which is a consequence of a botanical phenomenon known as „climax forest with patches of primary unstocked forest land“. The author demonstrates that all these Bohemian “hillforts” have the following characteristics in common. 1. Location on tops of mountains or hills dominating the countryside. 2. Dry-stone ramparts of similar height and width. 3. Division of their areas into two or three parts, whereas the bailey is not situated in front of the acropolis, as it is the case in “classic” hillforts, but it partly surrounds it, and they usually have portions of the outer rampart in common. 4. The fortification was mainly built in BD or HA, but the settlement often lasted until HB. 5. Deposition of bronze hoards. 6. Absence of ditches, which is logical due to the hard bedrock. 7. Remarkable spatial separation from the network of contemporary settlement areas.

The author interprets the hillforts of this type as supracommunity areas structuring the countryside, which were used by several communities for religious purposes. The spiritual importance of these places, which is even sometimes felt by modern visitors, was probably caused by the contrast of colourful montane meadows on tops of mountains with woods and thickets on their slopes and at their feet. In the period from the Neolithic to the Final Bronze Age, offerings were deposited on tops and slopes of bizarre basalt cone-shaped hills of the Czech Central Mountains: pottery, stone tools, bronze objects, hoards (Smrž – Blažek 2002; Zápotocká – Zápotocký 2010). The author interprets these hills as memorials in a ritual landscape, where these gifts for gods were deposited by both individuals and communities, or possibly they could be interpreted as the so-called travellers' offerings („Wegeopfer“). He considers the hillforts of the Plešivec type to be supracommunity areas, standing hierarchically above memorials and out of the category of the in principle defensive hillforts. He believes that the term „holy mountain“ or „sacred area“ would be appropriate in this case.

Fig. 1. Hradištiny, plan of the hillfort and the location of the test pits of 1951

Fig. 2. Hradištiny, 3D terrain model and the course of the ramparts

Fig. 3. Hradištiny, course of the ramparts and the surrounding terrain. A – original gate, B – entrance from the central part of the hillfort into the bailey, C, D – disturbance of the rampart by a modern road, E – ramp with a well